

VERDENS DOKUMENTARV FRA NORD

Rune Blix Hagen, Institutt for historie og religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.

(Trykt som kronikk i Nordlys på Verdens bokdag 23. april 2012 – her i en litt utvidet versjon.)

Da Norsk kulturråd i februar 2012 lanserte sin liste over dokumenter som er tatt ut til verdens dokumentarv, ble det klart at de gamle tingbøkene, også kjent som rettsprotokoller, fra Finnmark hadde fått plass på den eksklusive listen. De gamle rettskildene fra nord er av en slik kulturhistorisk betydning at de heretter vil inngå i UNESCOs Memory of the World-program – et internasjonalt register over verdifulle og unike dokumenter. Dokumenter som blir funnet verdig for «verdensminnet» blir, foruten økt oppmerksomhet, tillagt et særlig arkivvern samtidig med at forholdene legges til rette for tilgjengelighet, eksempelvis gjennom å digitalisere dokumentene.

Tingbøkene fra Finnmark, over 40 i tallet, fra 1620 til 1813, er helt enestående i sitt slag i Norge. Ingen andre fylker har så godt bevarte rettskilder, særlig fra den første perioden på 1600-tallet. De håndskrevne protokollene forteller om et kulturelt møte mellom allmue og øvrighet, ikke bare knyttet til rettstvister og kriminalitet, men også til kunngjøringer, skatteinnbetalinger, forlik og til politikk. Slik sett utgjør dokumentene ei rikholdig historisk gullgrube som gir innsikt i vanlig nordboeres hverdagshistorie for flere århundre siden. I de siste tiårene har disse kildene vært brukt til å kaste lys over en av de verste og mest brutale menneskeforfølgelsene i norsk historie, hekseprosessene i Finnmark på 1600-tallet.

Funnet i Tromsø

Bevaringshistorien til denne viktige dokumentarven er både innfløkt og spesiell. Hvordan kan det ha seg at nettopp Finnmark har bevart sine gamle rettskilder i motsetning til eksempelvis Nordland og Troms? Det er utrolig nok i Finnmark at dette arkivmateriale best har overlevd trekk og kulde, kummerlige oppbevaringsforhold, farefull transport, brann og skjødesløs arkivbehandling.

Den unike serien med tingbøker tilhører arkivet etter sorenskriveren i Finnmark. Sorenskriverembete har hatt en omflakkende tilværelse. Fram til begynnelsen har 1800-tallet har sorenskriveren med sine arkiver flyttet rundt omkring i fylke med sete både i Vardø, Alta (Kjelsnes i Talvik) og Vadsø.

Lenge trodde man at den originale tingbokserien fra Finnmark var gått tapt. Tilfeldigvis ble imidlertid denne dokumentskatten funnet i et trappekott i den gamle stiftamtmannsgården i Tromsø. Daværende amtmann i Tromsø amt, Boye Christian Riis

Strøm, tok affære og fikk sendt tingbøkene til Statsarkivet i Trondheim helt på begynnelsen av 1890-åra. På denne tiden var Statsarkivet i Trondheim arkivdepot for offentlige arkivsaker fra Nord-Norge.

Hvordan og når tingbøkene fra Finnmark havnet i Tromsø er usikkert, men trolig har de blitt sendt dit engang før 1866 da nåværende Troms fylke var en del av Finnmarkens Amt. Arkivsakene fra nord var i Trondheim inntil det ble opprettet et statsarkivkontor i Tromsø i 1952, men det var først etter ferdigstillingen av et eget og fullverdig Statsarkiv i Tromsø i 1988 at tingbøkene fikk sitt endelige bevaringssted.

Stor bruksverdi

Tingbøkene er svært rike historiske kilder på grunn av sitt innhold som berørte folk flest på 1600- og 1700-tallet. De har blant annet utgjort et viktig kildegrunnlag for to av de fremste lokalhistoriske beretningene fra Finnmark, nemlig Einar Niemis bok om Vadsøs historie fra 1983 og Jens Petter Nielsens lokalhistoriske bok om Alta-samfunnet, utgitt i 1990.

I de siste tiårene har tingbøkene utgjort det viktigste kildegrunnlaget for forskning på trolldomskriminalitet. Vi kan jo i denne sammenheng minne om at en av grunnene til at heksetallene fra Finnmark er så voldsomme i omfang, ligger nettopp i at ettertiden har hatt så sjelden gode kilder fra rettergang mot trollfolk i nord. Historiker Liv Helene Willumsen har transkribert, det vil si overført gotisk skrift til latinske bokstaver, og utgitt det meste av trolldomssaker fra tingbøkene. De to eldste tingbøkene som dekker perioden 1620-1633 er i sin helhet avskrevet og utgitt i bokform. Hele serien av tingbøker fra Finnmark sorenskriveri er for øvrig skannet og blitt tilgjengelig fra Arkivverkets digitalarkiv. For historiestudenter ligger det rett og slett en gullgrube å høste av. Foruten tema knyttet til trolldom er det gjort svært få historiske undersøkelser på bakgrunn av denne kildeserien.

Arkivbevaring fra 1680

Ut fra de arkivsakene som er bevart ved Statsarkivet i Tromsø, kan vi se at den første befarings av offentlig dokumenter i Finnmark ble foretatt i juni 1680. Befaringen var kommet i stand etter befaling fra enevoldskongen, Christian V. Resultatet av befaringsa skulle leveres til den nye amtmannen over Vardøhus, Knud Gedde, både for å lette den aktuelle saksbehandling og for å orientere ham om ulike saksforhold.

Oppgaven med å gå igjennom arkivet ble gitt til konstituert sorenskriver Lauritz Bøgvad og fire lagrettemenn fra Vardø. Det var et nedslående syn som møtte de fem da de tok seg inn på Vardsøhus slott og åpnet kista med dokumenter. Her var det fullstendig kaos og

mangel på systematikk. Det måtte et møysommelig arbeid til for å kunne rekonstruere arkivet. Med flid og nøyaktighet gikk de i gang med å sette nummer på hvert dokument og ordne dem i serier.

Arkivordningen i 1680 resulterte i ei liste som omfattet over 1300 dokument. Til slutt i registeret får vi en oversikt over tingbøker, kopibøker og regnskapsbøker. Når det gjelder tingbøkene, har altså Finnmark den best bevarte kildeserien i hele landet. På 1600-tallet var det bare en virkelig betydningsfull lakune i denne serien, nemlig mellom 1633 og 1648. Det er interessant å konstatere at tingboka fra denne perioden allerede var kommet bort da den første arkivregistreringa fant sted i 1680. Vi vet at tingboka fra denne perioden var i bruk i 1655. Den må altså være kommet på avveie en gang mellom 1655 og 1680. Hans Jensen Ørbech, som hadde flere betydningsfulle stillinger i Vardøhus på 1640- og 1650-tallet, kan ha tatt boka med seg til Bergen.

Fruktene av den første arkivbevaringen lever vi med i dag. Til tross for at de mange håndskrevne og skjøre tingbøkene fra Finnmark har vært på risikofylt vandring fra Vardø, Vadsø, Alta, Tromsø og Trondheim, har de overlevd og omsider fått sin trygge bevaring ved Statsarkivet i Tromsø. Det er all god grunn til å gratulere institusjonen med at tingbøkene er kommet med på den betydningsfulle listen for verdens dokumentarv.